

УДК 343.851

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.21>

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Лекарь А.С.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового
та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0009-7645-2752*

Лекарь А.С. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ.

У статті здійснено комплексне кримінологічне дослідження осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ. Обґрунтовано, що суспільна небезпечність таких правопорушень значною мірою зумовлюється сукупністю соціально-демографічних, статусно-рольових, морально-психологічних і кримінально-правових характеристик особи правопорушника, які формуються під впливом соціального середовища та реалізуються у протиправній поведінці. Визначено, що особа злочинця є складним міждисциплінарним феноменом, який поєднує соціальні, психологічні та правові ознаки і розглядається як носій антисуспільної спрямованості.

Встановлено, що особи, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, характеризуються високим рівнем освіти, наявністю спеціальних знань у галузі фінансів і кредитування, професійною компетентністю, а також розвиненими комунікативними навичками, здатністю до переконання та маніпулювання. Доведено, що їх поведінка має переважно раціональний, корисливо вмотивований характер і реалізується через використання службового становища, довірчих відносин і прогалин у правовому регулюванні. Обґрунтовано, що кримінальні правопорушення у зазначеній сфері здебільшого мають організований характер, вчиняються у складі груп із чітким розподілом ролей і функцій, що зумовлює складність їх виявлення та розслідування. Запропоновано авторський підхід до класифікації осіб-правопорушників, який передбачає їх поділ на внутрішніх, зовнішніх, асоційованих і посередницьких суб'єктів залежно від ступеня залучення до фінансово-кредитної діяльності.

Наголошено, що ключову роль у механізмі злочинної діяльності відіграють особи, які займають керівні та контрольні посади в небанківських фінансових установах або пов'язаних з ними структурах, оскільки саме вони мають доступ до фінансових ресурсів, управлінських інструментів і можливість впливу на прийняття рішень. Зроблено висновок про необхідність удосконалення кримінологічних заходів запобігання з урахуванням типологічних характеристик особи правопорушника, а також посилення внутрішнього контролю, комплаєнсу та регуляторного нагляду у фінансовому секторі.

Ключові слова: особа злочинця, кримінальні правопорушення, небанківські фінансові установи, кредитні спілки, фінансове шахрайство, кримінологічна характеристика, економічна злочинність, організована злочинність.

Lekar A.S. Characteristics of persons who commit criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions.

The article carries out a comprehensive criminological study of persons who commit criminal offenses in the sphere of activity of non-banking financial institutions. It is substantiated that the social danger of such offenses is largely determined by the set of socio-demographic, status-role, moral-psychological and criminal-legal characteristics of the offender's personality, which are formed under the influence of the social environment and are implemented in illegal behavior. It is determined that the personality of the criminal is a complex interdisciplinary phenomenon that combines social, psychological and legal features and is considered as a carrier of anti-social orientation.

It has been established that persons who commit criminal offenses in the field of non-banking financial institutions are characterized by a high level of education, the presence of special knowledge in the field of finance and lending, professional competence, as well as developed communication skills, the ability to persuade and manipulate. It has been proven that their behavior is mainly rational, self-motivated in nature and is implemented through the use of official position, trust relationships and gaps in legal regulation. It is substantiated that criminal offenses in this area are mostly organized in nature, committed in groups with a clear division of roles and functions, which makes their detection and investigation difficult. The author's approach to the classification of offenders is proposed, which involves their division into internal, external, associated and intermediary entities depending on the degree of involvement in financial and credit activities.

It is emphasized that the key role in the mechanism of criminal activity is played by persons who occupy managerial and supervisory positions in non-bank financial institutions or related structures, since it is they who have access to financial resources, management tools and the ability to influence decision-making. The conclusion is made about the need to improve criminological prevention measures taking into account the typological characteristics of the offender, as well as strengthening internal control, compliance and regulatory supervision in the financial sector.

Key words: criminal personality, criminal offenses, non-bank financial institutions, credit unions, financial fraud, criminological characteristics, economic crime, organized crime.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку фінансової системи характеризується активним розширенням діяльності небанківських фінансових установ, які відіграють важливу роль у забезпеченні доступу населення та суб'єктів господарювання до фінансових ресурсів. Водночас інтенсифікація фінансових операцій, цифровізація послуг та ускладнення механізмів управління фінансовими потоками супроводжуються зростанням криміногенних ризиків у цій сфері. Особливої актуальності набувають кримінальні правопорушення, пов'язані з фінансовим шахрайством, зловживанням службовим становищем, маніпуляціями з кредитними ресурсами та використаннюм фіктивних фінансових схем. Однією з ключових проблем сучасної кримінології є недостатній рівень дослідження особистісних характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ [1, с. 132-133]. Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених загальній теорії особи злочинця, специфіка формування, функціонування та прояву криміногенної поведінки у фінансово-кредитній сфері залишається недостатньо розкритою.

Складність досліджуваної проблематики зумовлюється також високим рівнем латентності таких правопорушень, їх організованим характером, використанням складних фінансових інструментів, а також залученням до злочинної діяльності осіб із високим рівнем професійної підготовки та соціального статусу. У зв'язку з цим традиційні підходи до характеристики особи злочинця потребують переосмислення з урахуванням сучасних економічних і соціальних реалій. Важливим аспектом є також відсутність уніфікованого підходу до класифікації осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ, зокрема з урахуванням їх функціональної ролі, рівня залученості до фінансових процесів і характеру взаємозв'язків між учасниками злочинної діяльності [2, с. 109]. Це ускладнює як теоретичне осмислення проблеми, так і практичну діяльність правоохоронних органів щодо запобігання та протидії таким правопорушенням. Отже, необхідність комплексного кримінологічного аналізу особи правопорушника у сфері діяльності небанківських фінансових установ, визначення її типологічних ознак, мотиваційних характеристик і ролі у механізмі злочинної діяльності зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є здійснення комплексного кримінологічного аналізу осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ, шляхом виявлення їх соціально-демографічних, статусно-рольових, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик, а також визначення типологічних особливостей і функціональної ролі у механізмі злочинної діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика особи злочинця є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. У кримінологічній науці сформовано підходи до розуміння особи злочинця як носія антисуспільної спрямованості, що формується під впливом негативних соціальних чинників. Значний внесок у розвиток теорії

зробили дослідники, які розглядали особу злочинця як комплекс соціальних і психологічних характеристик, що проявляються у протиправній поведінці, а саме: Г.С. Буга, О.Б. Васильчишин, М. Гузь, І.М. Довбань, А.П. Закалюк, Ю. Костенко, О. Короленко, В.М. Купрієнко, Н.К. Макаренко, Ю.А. Мороз, Г.Ю. Нікітіна-Дудікова, І.С. Панасюк, О.М. Рєзнік, Е.П. Соловйов, О.В. Тахтай, В.І. Тимошенко, Д.М. Тичина, Т.І. Тесленко та інші.

Разом із тим, питання кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, залишається недостатньо розробленим, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Суспільна небезпечність кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ безпосередньо пов'язана з особистісними характеристиками суб'єктів їх вчинення, оскільки саме через призму індивідуальних соціальних, психологічних і поведінкових властивостей формується механізм злочинної діяльності [3, с. 129]. У кримінологічному розумінні особа правопорушника виступає не лише носієм певних соціально значущих ознак, а й активним суб'єктом, здатним трансформувати зовнішні соціально-економічні умови у конкретні протиправні дії. Поведінка особи є індикатором рівня її соціалізації та інтеграції у систему суспільних норм, а відтак відображає здатність або нездатність дотримуватися правових, моральних і культурних регуляторів.

Особливістю осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, полягає у поєднанні високого рівня соціальної адаптації із наявністю деформованих ціннісних орієнтацій. На відміну від традиційних уявлень про злочинця як соціально дезадаптовану особу, у фінансово-кредитній сфері правопорушниками часто виступають соціально успішні, професійно підготовлені індивіди, які мають вищу освіту, досвід роботи у фінансовому секторі та володіють спеціальними знаннями у галузі економіки, бухгалтерського обліку, кредитування та управління фінансовими ресурсами [4, с. 132-133]. Така специфіка обумовлює інтелектуалізований характер злочинної діяльності, що проявляється у використанні складних фінансових інструментів, правових прогалів і організаційних недоліків функціонування небанківських фінансових установ.

Ключовою характеристикою цих осіб є раціональність і прагматичність поведінки, що виявляється у ретельному плануванні злочинних дій, оцінці ризиків та використанні легальних механізмів для прикриття протиправної діяльності. Мотиваційна сфера таких правопорушників визначається переважно корисливими інтересами, орієнтацією на досягнення матеріальної вигоди, підвищення соціального статусу або збереження економічного впливу. Водночас характерною є тенденція до раціоналізації власних дій, коли протиправна поведінка виправдовується необхідністю досягнення «економічної доцільності» або відповідністю неформальним практикам ведення бізнесу [5, с. 209-210].

Важливе значення для розуміння механізму злочинної діяльності має аналіз структури особи правопорушника, яка включає взаємопов'язані групи ознак. Соціально-демографічні характеристики дозволяють встановити базові параметри особи, зокрема стать, вік, рівень освіти та соціальний статус, що визначають її місце у суспільстві [6, с. 268]. У більшості випадків правопорушниками у сфері небанківських фінансових установ є особи працездатного віку, які перебувають у періоді максимальної професійної активності та мають достатній рівень доступу до фінансових ресурсів. Статусно-рольові характеристики відображають функціональне положення особи у системі фінансово-кредитних відносин, зокрема її участь в управлінні фінансовою установою, виконання службових обов'язків або взаємодію з фінансовими інститутами як клієнта чи партнера. Саме ці характеристики визначають обсяг можливостей для вчинення правопорушення та рівень впливу на фінансові процеси [7, с. 78-79].

Морально-психологічні ознаки характеризують внутрішній світ особи, її систему цінностей, рівень правосвідомості та здатність до самоконтролю. Для досліджуваної категорії правопорушників характерними є розвинені комунікативні здібності, уміння встановлювати довірливі відносини, переконувати та маніпулювати поведінкою інших осіб. Вони часто демонструють гнучкість мислення, адаптивність до змін зовнішнього середовища, здатність швидко реагувати на нові виклики та використовувати їх у власних інтересах. Разом із тим, у таких осіб спостерігається зниження рівня правових і моральних обмежень, що сприяє формуванню установки на допустимість використання протиправних засобів для досягнення цілей [8, с. 400-401].

Кримінально-правові характеристики відображають досвід участі особи у протиправній ді-

яльності, включаючи наявність або відсутність судимостей, характер попередніх правопорушень і ступінь криміногенної активності. Особливістю осіб, які вчиняють правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, є те, що значна їх частина раніше не притягувалася до кримінальної відповідальності, що ускладнює їх ідентифікацію та підвищує рівень латентності таких правопорушень [9, с. 171-172].

Характерною рисою кримінальних правопорушень у зазначеній сфері є їх організований характер. У більшості випадків вони вчиняються групою осіб, об'єднаних спільною метою отримання незаконного прибутку. Такі групи мають чітку структуру, розподіл функцій та ієрархію, що забезпечує ефективність злочинної діяльності [10]. Організатори, як правило, виконують стратегічні функції, пов'язані з розробленням схем і координацією дій учасників, тоді як інші члени групи виконують конкретні операційні завдання, пов'язані з оформленням документів, проведенням фінансових операцій або забезпеченням прикриття [11, с. 274].

З урахуванням ступеня залучення до фінансово-кредитної діяльності та характеру виконуваних функцій доцільно виокремити декілька груп осіб, які беруть участь у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері небанківських фінансових установ. До першої групи належать внутрішні суб'єкти – керівники, службові особи та працівники фінансових установ, які мають безпосередній доступ до фінансових ресурсів, інформації та управлінських механізмів. Саме вони володіють найбільшими можливостями для організації та реалізації злочинних схем, оскільки можуть впливати на процес прийняття рішень, змінювати внутрішні процедури та маскувати протиправну діяльність. Другу групу становлять зовнішні суб'єкти, які взаємодіють із фінансовими установами, але не входять до їх організаційної структури [12, с. 377]. Це можуть бути клієнти, контрагенти або представники інших суб'єктів господарювання, які використовують фінансові інструменти для реалізації злочинних намірів. Третю групу складають асоційовані особи, пов'язані з основними учасниками через соціальні, родинні або ділові зв'язки. Вони можуть не брати безпосередньої участі у злочинній діяльності, але забезпечують її функціонування шляхом здійснення посередницьких операцій, приховування фінансових потоків або створення умов для уникнення відповідальності [13, с. 132].

Окрему категорію становлять посередницькі суб'єкти, які використовуються як інструмент реалізації злочинних схем. До них належать як фізичні, так і юридичні особи, через яких здійснюються фінансові операції, що дозволяє приховати справжніх організаторів і бенефіціарів злочинної діяльності. Використання таких суб'єктів суттєво ускладнює процес виявлення та розслідування правопорушень, оскільки створює багаторівневу систему взаємозв'язків і фінансових потоків [14, с. 125-126]. Особливої уваги заслуговує той факт, що значна частина кримінальних правопорушень у сфері небанківських фінансових установ реалізується у формі складних фінансових схем, зокрема так званих «фінансових пірамід», які базуються на використанні механізмів довіри, членства та внутрішніх процедур фінансових установ. У таких схемах ключову роль відіграють особи, які займають керівні та контрольні посади, оскільки вони мають можливість забезпечувати легітимність діяльності та приховувати її протиправний характер [15, с. 70].

Таким чином, особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ, є складним соціально-кримінологічним феноменом, що поєднує високий рівень професійної підготовки, соціальної адаптації та водночас наявність деформованих ціннісних орієнтацій і корисливої мотивації. Сукупність зазначених характеристик зумовлює специфіку механізму злочинної діяльності, її організований характер та високий рівень латентності, що вимагає застосування комплексних підходів до її дослідження та запобігання.

Висновки. У результаті проведеного кримінологічного аналізу встановлено, що особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ, є складним соціально-правовим феноменом, формування якого зумовлюється сукупністю взаємопов'язаних соціально-економічних, психологічних і організаційних чинників. Її суспільна небезпечність визначається не лише фактом вчинення протиправного діяння, а передусім глибиною деформації ціннісних орієнтацій, характером мотиваційної сфери та здатністю використовувати легальні механізми фінансової діяльності для досягнення злочинних цілей. Доведено, що для осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері небанківських фінансових установ, не є типовими ознаки соціальної маргіналізації. Навпаки, переважна більшість таких правопорушників характеризується високим рівнем соціальної інтеграції, наявністю вищої освіти, професійного досвіду у фінансово-кредитній сфері та доступом до управлінських або фінансових ресурсів.

Це зумовлює інтелектуалізований, раціонально організований характер їх злочинної діяльності, що базується на використанні спеціальних знань, службового становища та прогалин у нормативно-правовому регулюванні.

Обґрунтовано, що мотиваційною основою таких кримінальних правопорушень виступає корислива спрямованість, яка поєднується з прагненням до підвищення соціального статусу, матеріального добробуту та збереження економічного впливу. При цьому характерною є тенденція до раціоналізації протиправної поведінки, що проявляється у її суб'єктивному виправданні як «економічно доцільної» або такої, що відповідає ustalеним практикам ділового середовища.

Встановлено, що структура особи правопорушника у досліджуваній сфері охоплює взаємопов'язані групи ознак: соціально-демографічні, статусно-рольові, морально-психологічні та кримінально-правові. Ключове значення при цьому мають статусно-рольові характеристики, які визначають обсяг доступу особи до фінансових ресурсів, інформації та механізмів управління, що, у свою чергу, прямо впливає на можливості реалізації злочинного умислу. Морально-психологічні властивості таких осіб характеризуються високим рівнем комунікативності, здатністю до маніпулювання, гнучкістю мислення та адаптивністю, що забезпечує ефективність їх взаємодії з іншими учасниками фінансових відносин і сприяє маскуванню протиправної діяльності.

З'ясовано, що кримінальні правопорушення у сфері діяльності небанківських фінансових установ мають переважно організований характер і реалізуються у формі групової злочинної діяльності з чітким розподілом функцій між учасниками. У структурі таких груп виокремлюються організатори, виконавці, посередники та допоміжні суб'єкти, що забезпечують функціонування злочинних схем. Особливу роль відіграють особи, які займають керівні та контрольні посади у фінансових установах або пов'язаних із ними структурах, оскільки саме вони володіють можливостями впливу на прийняття управлінських рішень, доступом до внутрішньої інформації та здатністю нейтралізувати механізми контролю.

Встановлено також, що значна частина правопорушень у цій сфері має латентний характер, що зумовлено використанням складних фінансових інструментів, залученням номінальних суб'єктів, а також можливістю формального дотримання процедур при фактичному порушенні їх змісту. Це ускладнює своєчасне виявлення кримінальних правопорушень та потребує вдосконалення механізмів фінансового моніторингу, внутрішнього контролю та взаємодії між правоохоронними органами і регуляторними інституціями. З урахуванням отриманих результатів обґрунтовано, що ефективно запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ повинно базуватися на комплексному підході, який включає: удосконалення нормативно-правового регулювання, підвищення прозорості фінансових операцій, посилення системи внутрішнього контролю, комплаєнсу та управління ризиками, а також урахування кримінологічних характеристик особи правопорушника при розробленні профілактичних заходів. Таким чином, дослідження особи злочинця у сфері діяльності небанківських фінансових установ має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки дозволяє глибше зрозуміти механізм злочинної поведінки, визначити її детермінанти та сформувати ефективні стратегії протидії сучасним формам економічної злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Макаренко Н.К. Запобігання професійній злочинності в Україні: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/20202>.
2. Тимошенко В.І. Теоретичні проблеми кримінології: збірник наукових праць. Київ: ФОП Маслаков, 2021. 300 с. С. 139. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18315>.
3. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 128–131. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/30.pdf>.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної управлінської кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с. С. 240. URL: https://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/6735/1/Zakaliuk_t1.pdf.
5. Довбань І.М. Концептуальні засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні: монографія. Київ: Вид-во «ФОП Кандиба Т. П.», 2020. 424 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0521U100981>.

6. Панасюк І.С. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері діяльності кредитних спілок. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч. 2. С. 266–272. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334464>.
7. Купрієнко В.М., Тичина Д. М. Запобігання злочинам у сфері діяльності кредитних спілок в Україні: монографія. К.: 7БЦ, 2021. 140 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/23911>.
8. Мороз Ю.А. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері оподаткування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3. Ч. 2. С. 399–404. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/335120>.
9. Буга Г.С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: адміністративно-правові засади: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с. URL: https://helvetica.ua/index.php?route=product/product&product_id=393.
10. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758/1694>.
11. Тахтай О.В. Становлення та розвиток механізму державного регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 273–282. URL: <https://elar.navs.edu.ua/bitstream/123456789/1369/1/26.pdf>.
12. Тесленко Т.І. Характеристика небанківських фінансових установ та побудова бухгалтерського обліку в небанківських фінансових установах. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 2 (13). С. 376–380. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/2_13_uk/66.pdf.
13. Соловійов Е.П. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ як основа формування методики їх розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1-2. С. 130–139. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2_2021_Soloviov.pdf.
14. Васильчишин О.Б. Фінансові злочини у фіскальній сфері як загроза економічній безпеці України. *Світ фінансів*. 2021. № 1(66). С. 124–137. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1340>.
15. Резнік О.М. Сутність та структура адміністративно-правового механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 2-2 (30). С. 69–72. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_2/17.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Лекарь А.С., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0